

JONES, OWAIN – GARDE-HANSEN, JOANNE (SZERK.)

GEOGRAPHY AND MEMORY. EXPLORATIONS IN IDENTITY, PLACE AND BECOMING

(*Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012. 320 o. ISBN 978-0-230-29299-4*)

Hely és emlékezet egymással szorosan összefüggő fogalmak: „az emlékezésnek [...] roppant ereje lakozik a térbeli helyekben”- olvashatjuk már Cicerónál. A szónokok számára írt műben a mnemotechnika egyik legősibb, a görög-római kultúra által megőrzött technikáját írja le a szerző, amelyben képzeletbeli helyek adják az emlékezés kereteit, az emlékezet képeit ezekhez kötik a rétorok és idézik fel később éppen az elhelyezkedésük alapján. Hasonló elven működik tehát ez, mint egy egyszerű memóriajáték, ahol a képekre elhelyezkedésük alapján emlékeznek a játékosok, és ezáltal találják meg a képpárokat.

Elsősorban francia gondolkodók, társadalomtudósok munkássága nyomán vált egyre elterjedtebbé a társadalomtudományokban a lieu de mémoire (emlékezeti hely) fogalma, amelyben Pierre a helyek és az emlékezet szoros kölcsönhatásának a rómaiaktól ránk hagyományozott felismerését elevenítette fel és ötvözte elsősorban Maurice Halbwachs gondolataival. Nora szerint „a lieu de mémoire alapvető létoke az idő megállítása, a felejtés munkájának megakadályozása” és „a spiritalitás anyagba foglalása”. A földrajzi helyek tehát kiváló talajt kínálnak ezen tartalmak hordozására, de elvonatkoztatva a fizikai tértől emlékezeti helyek lehetnek nagy beszédek, csaták, békék, memoárok, könyvek vagy cselekedetek, így akár az emlékező egyperces csend is. Magyarországon a debreceni egyetem egy kutatási projektje foglalkozik az emlékezeti helyek összegyűjtésével és elemzésével.

A Geography and Memory című tanulmánykötet az emlékezeti hely fenti fogalmához képest eltérően közelíti meg helyek és emlékezet összefüggéseit, problematikáját. A (kulturális) földrajz, média és kommunikáció, vizuális művészetek területein tevékenykedő szerzők az egyedi jelenségek felé fordulva azt a folyamatot próbálják megragadni, ahogyan az egyén érzékeli és később emlékezetében felidézi az őt körülvevő természeti vagy épített teret, az abban elhelyezkedő tárgyakat, illetve ahogyan az emlékezetbe épülve ezek a térélmények annak részévé válva formálják az identitást. Ugyanis, ahogyan a kötet első részéhez fűzött bevezetőben olvasható, az emlékezet „több mint egy egyszerű agyi funkció, mivel magába foglalja az egyének belső forrásait, amelyek segítenek a körülöttük lévő világ értelmezésében”.

A társadalomtudományokban évtizedek óta intenzíven kutatott kollektív emlékezet és szociális identitás mellett ugyanis az egyéni identitás is a „múlt cselekedeteiből és (meglátogatott) helyszíneiből” építkezik. Ebből a nézőpontból tehát érdekessé válik akár egy gardrób szekrény évtizedeken át halmozódó tartalmának és egy költőzködés vagy haláleset összefüggésében történő kiűritésének aktusa és annak elemzése is, amelyről a kötet első tanulmánya szól. Az írás témaválasztása és elemzésének gondolati háttere egyben rávilágít a társadalom- és bölcsészettudományokban a közelmúltban bekövetkező hangsúlyeltolódásokra is, amelyek következtében az emlékezet mellé olyan témák és hívószavak is az érdeklődés homlokterébe kerültek, mint nem-reprezentációs (non-representational), test (body), érzelmek (affects) és anyagság (materiality). A kötet első két írása éppen szubjektivitásának okán lehet meglepő a magyar olvasó számára, hiszen a gardrób szekrény tartalmának elemzése után az iptörténeti örökség egy-egy nagy-britanniai és amerikai helyszínről, a rézbányászat egykor virágzó, majd rehabilitációra szoruló városairól olvashatunk, szintén személyes hangnemből.

Az identitásról szóló rész fejezetei tehát egy helyszínhez kötődő, akár társadalmi csoportok akár egyes személyek számára jelentőséggel bíró érzetét, ha tetszik „a helyek szellemét” igyekeznek megragadni. A harmadik fejezet (Gyász és emlékezet feltérképezése John Banville A tenger című művében) egy irodalmi példán keresztül a halálesetek és ezzel összefüggésben a gyászunka térbeli aspektusait, a helyszínek emlékezetéhez és a gyászhoz való kötődését veszi górcső alá. A példa egységiségétől eltekintve az elemzés mindenféle traumatikus múltbeli (történelmi) ese-

ményre vonatkoztatható, és nem csupán az egyéni, de a kulturális örökség helyei, a múzeumok hatóerejére is rávilágít, ahol a látogatók a múlttal való egységet keresik. Hetherington gondolatát idézve a tanulmány szerzője megállapítja, hogy fizikai felkeresésével a hely nem csak mint „értelmezés és reprezentáció, hanem mint kapcsolat és megerősítés” élhető át. A tanulmány arra is magyarázatot kínálhat, miért olyan fontosak egy közösség identitásának megerősítésében is a gyász-helyek. Vannak ugyanis olyan jelentéssel bíró helyek, ahol a tér- és idősíkok összecsúszhatnak, az összes eddigi történéseket egyfajta „egyidejűségbe” olvasztva, ezáltal pedig létrejöhet egy olyan határhelyzet, liminalitás, amely egyszerre van jelen lelki-szellemi értelemben a gyászban és jelöl ki ugyanakkor materiális, térbeli helyeket, amelyek „a folytatódó kapcsolat érzetét adják”.

A kötet szerkesztői úgy definiálják a tájat és helyet, mint „a fizikai tér egy ismerős, emlékezetes darabját”, amelyet sajátos jellege különböztet meg környezetétől, amitől „az hely lesz, ahol valami megtörtént”. Hamvas Béla hasonló következtetésekre jutva sokat idézett Az öt géniusz című írásában úgy fogalmaz, hogy „a helynek arca van”, ezáltal tehát „nemcsak az, ahol a dolgok vannak”, hanem tulajdonságok, érzetek fűződnek hozzá, „barátságos, vagy ellenszenves, félelmetes vagy szelíd, nyugodt vagy fenséges” és mindig egyedi: „[k]ét egyforma hely éppúgy nincs, mint megismétlődő pillanat”. A kötet nyolcadik tanulmánya az amerikai hadtörténelem vonatkozásában a kulturális emlékezet helyszíneinek a múltat megjelenítő képességét elemzi. Az Egyesült Államok fővárosától, Washingtontól mintegy 60 kilométeres távolságban zajlott az amerikai polgárháború legnagyobb lovassági összecsapásának helyszíne, az itt található és akkor kórházként használt állomásépület később Graffiti House néven vált különleges emlékezeti helyé, az épület falán ugyanis megmaradtak és a mai napig láthatók a sebesült katonák falfirkái. A helyszínt, amely az északi és déli államok határterületén feküdt többször el- majd visszafoglalták, így mindkét oldal katonái rajta hagyták kezük nyomát az épületen, a konfliktusos múlt ezáltal egy közös emlékezeti helyen őrződött meg. A polgárháborúban harcoló katonák mai leszármazottai pedig jól elkülönített falfelületeken maguk is elhelyezhetnek felmenőikre emlékező falfirkákat, az emlékek különböző rétegeinek egymásra rakódása által tehát folytonosan újra és újrafogalmazódik (és esetenként aktualizálódik) a(z emlékezeti) hely jelentése. A tanulmány szerzőinek következtetése, hogy a jelen a múlt felé a kulturális örökség, míg a múlt a jelen felé emlékezet formájában fejeződik ki, az identitás formálásában pedig e kölcsönhatás mindkét irányú szerepet játszik. Ebben a vonatkozásban is a fizikai hely szolgál a múlt és jelen kölcsönhatásának katalizátoraként. A mai látogatók számára engedélyezett falfirkák elkészítésében való fizikai részvétel még inkább átélhetővé teszi a múltbeli eseményhez való kapcsolódást, csakúgy, mint a tanulmány szerzői által hozott kelet-londoni példa is, ahol a bevándorlási múzeum látogatói poggyászcímkékre írhatják gondolatainak, amelyeket azután egy erre szolgáló nyitott bőröndben helyezhetnek el.

„Az emlékezet a kreativitás kulcsfontosságú eleme” – állapítják meg a kötet szerkesztői hangsúlyozva, hogy az emlékezet és az általa is formált identitás nem statikus, sokkal inkább állandóan változik, formálódik. Ahogyan a kötet tizenkettedik fejezetében Malajzia második világháborús emlékezete példáján is lemérhető, a hivatalos emlékezet kialakítása során lehetnek olyan emlékezeti tartalmak, amelyeket a hatóságok elhallgattatnak, ugyanakkor ezek a kisebb közösségekben megőrződve idővel helyet követelhetnek maguknak, megkérdőjelezve akár a „történelem” hivatalos olvasatát is. A hazai olvasónak elég csupán 1956 emlékezetének a rendszerváltás éveiben játszott szerepére gondolni, hogy belássa a megállapítás helytállóságát.

Tulipán Éva